

Gart der Gesundheit: Dausent güldeu.



Dausent güldeu

lxxxiii Capitel

Centaurea latine grece anuticem arabice anturion.

(Der wirdig meister Serapio in dez buch aggregatoris in dem capitel Antarion spricht dz zweier hande centaurea sey·eÿne dÿe grôßer·die ander die mÿndere·Dÿe grôsser hat bletter geleiche dez nuþlaup der grossen und sind grÿn gleich den kôele blettern die man ÿsset·und an den spiczen der bleter gekerbet·Die lenge des stengels ist zweÿer oder dreÿer armen lang·unnd hat auch ein wurczel die ist zweÿer armenn lang·und hatt in jr gar vil feuchtuneg·unnd hatt einen scharpffen gerauch und ist rot an der farbe·(Die farbe des safftes ist gleich alp blÛtte·Die mÿnder centaurea ist gleich den dosten und wechset gar geren an feuchten steten·Ir stengel ist einer spannen lang und hat auch ein rotte blÛmen·Die wurczel ist fast bitter und gar krnmp·die wurczel ist nit nÛcz zÛ brauchen·(Der meister Plinius in dem capitel Centaurea die grôsser und auch dÿe minder sind heÿß und trucken an dem andern grade·(Der wirdig meÿster Galienus sprÛchett daz centaurea magna daz ist die grôsser sey den·frauwen gÛtt genÛczet zÛ jrer zeÿt darÛber getruncken·Also genÛczet ist der trancke gÛtt emepcoicis das ist dÿe blÛt speÿgen·(Für alle febtes·Nÿmm ein halb lott centaurea gebulvert unnd trinck das hinein mit wein dreÿ motgen

(1) Duizend gulden kruid.

83^{ste} kapittel.

Centaurea Latijn. Grieks anuticem. Arabisch anturion. (**Centaurea en Centaurium**)

De waardige meester Serapio in het boek aggregatoris in het kapittel Antarion spreekt dat er zijn twee soorten Centaurea, de ene de grotere en de andere de kleinere. (7) De grotere heeft bladeren gelijk het notenloof der grootte en zijn groen gelijk de koolbladeren die men eet en aan de spits van de bladeren gekerfd. De lengte van de stengels is twee of drie armen lang en heeft ook een wortel die is twee armen lang en heeft in hem veel vochtigheid en heeft een scherpe reuk en is rood aan de kleur. De verf van het sap is gelijk als bloed. (8) De kleinere Centaurea is gelijk de marjolein en groeit graag aan vochtige plaatsen. Zijn stengel is een zeventien cm lang en heeft ook en rode bloem. De wortel is erg bitter en erg krom, die wortel is niet nuttig te gebruiken. De meester Plinius in het kapittel Centaurea de grotere en ook de kleinere zijn heet en droog aan de andere graad. De waardige meesters Galenus spreekt dat Centaurea magna, (Rhaponticum) dat is de grotere, is de vrouwen goed genuttigd tot hun tijd, daarover gedronken. Alzo genuttigd is de drank goed emoptoicus, dat is die bloed spuwen. Voor alle koortsen: Neem een half van 16,7 gram Centaurea gepoederd en

nüchtern mit zucker vermenget es hilffet auch gar wol· (Platearius centaurea gesotten in wasser auff ein hantfoll unnd das auch getruncken ist gütte asmaticis daz ist dem die do keichen· Und benÿmmet auch also genüczet dem alten bôsen. hûsten· (Den safft auch von der wurzelen eÿn genommen [114, verder op pagina 116] reÿniget auch den magen unnd bringet auch gar vil stûlgenge· (In dem bûch genant circa instans steet auch geschryben das man centanream sol samlen so si an hebet zû blüen· und darnache hencken an ein dunckele stat und nit in dÿe sunnen und also lassen trucken werden· Dÿ ist fast gût genüczet über jare zû vil sachen und dÿ sunderlich von der grossen centaurea· (Itez dÿ centaurea gesoten mit wein und darunder gemüschet zucker ist fast gût der verstoppten lebern der lenden und milcz und blasen· (Dÿ kraut gesotten mit wein und dar under gemüschet baumôle und dÿ gelegt auff den bauch zwischen den nabel und dem gemechte benÿmmet grossen lenden wee und ôffnet auch das verstopffet milcze· (Ein salbe gemachet vonn dez safft und dar under gemüschet ôle und wachÿ und das milcz außwendig do mit geschmieret hilffet fast wol· (Item für dÿe verhârte leber und das hârte milcze sol man machen ein sÿropel also· Nÿm den safft von centaurea und eppich wurzel und fenchel wurzel ÿegkliches gleich vil und laÿ das sieden in dem safft darnach seÿge es ab unnd trucke die feüchtung wol auß und darinne zucker das gewichte haltt ungeverlich nach dem dich gelustet wenig oder vil zû machen· (Diser sÿrop ist auch fast gût dem geelsüchtigen getruncken des obents unnd morgens· (Der meister Johannes mesue spricht das die wurzel von dem centaurea den safft dar auß gezogen benÿmmet vil bôser feüchtunge auß dem menschen und auch bôse gewässer des saffttes ein genommen auff ein halb lot mit baumôle· (Itez in einem cristiene mag man nützen dreÿ quintin mitt baumôle· (Plinius centaurea gemüschet mitt wÿdhopffen blütt und auch gar ein wenig hönig und das auch des nachtes geleget in ein luceren do ein liecht jn brÿnnet und alle die dar beÿ sten meinen auch es lauffe alles vol sterren· (Lese in Pandecta in dem capitel centaurea findestdu auch dises also geschriben unnd ist auch gar manig male

drink dat in met wijn drie morgen nuchter met suiker vermengt, het helpt ook erg goed. Platearius, Centaurea gekookt in water op een hand vol en dat ook gedronken is goed astmatici, dat is die er kuchen. En beneemt ook also genuttigd het oude kwade hoesten. Het sap ook van de wortels ingenomen [verder op pagina 116] reinigt ook de maag en brengt ook erg veel stoelgang. In het boek genaamd Circa instans staat ook geschreven dat men Centaurea zal verzamelen zo ze aanheft te bloeien en daarna hangen aan een donkere plaats en niet in de zon en also laten droog worden. Dit is erg goed genuttigd over jaren tot veel zaken en dit vooral van de grote Centaurea. (3) Item, deze Centaurea gekookt met wijn en daaronder gemengd suiker is erg goed de verstopte lever, de lenden, milt en blaas. Dit kruid gekookt met wijn en daaronder gemengd olijvenolie en dit gelegd op de buik tussen de navel en het geslacht beneemt grote lendenpijn en opent ook de verstopte milt. Een zalf gemaakt van het sap en daaronder gemengd olie en was en de milt uitwendig daarmee gesmeerd helpt erg goed. Item, voor de verharde lever en de harde milt zal men maken een siroop also: Neem het sap van Centaurea en selderijwortel en venkelwortel, van elk gelijk veel, en laat dat koken in het sap, daarna giet het af en druk de vochtigheid goed uit en daarin suiker dat gewicht houdt ongeveer naar het je lust weinig of veel te maken.

Deze siroop is ook erg goed de geelzuchtige gedronken 's avonds en 's morgens. (5) De meester Johannes Mesue spreekt dat de wortel van de Centaurea en het sap daaruit gezogen beneemt veel kwade vochtigheid uit de mensen en ook kwaad water, het sap ingenomen op een half van 16, 7gram met olijvenolie.

(4) Item, in een klysma mag men nuttigen drie maal 1, 67gram met olijvenolie. Plinius, Centaurea gemengd met hoppen bloed en ook erg weinig honing en dat ook 's nachts gelegd in een lamp daar licht in brandt en alle die daarbij staan menen ook het loopt alles vol sterren. Lees in Pandecta in het kapittel Centaurea vind u ook deze also geschreven en is ook erg veel keer beweerd geworden.

bewert worden	
---------------	--

Vorm.

(8) 'Een plant die groeit aan vochtige plaatsen. Zijn stengel is een zeventien cm lang en heeft ook een rode bloem. De wortel is erg bitter en erg krom'. Dat zou *Centaurium erythraea*, Rafn. (*rozerood*) kunnen zijn. Herbarius in Dyetsche noemt; 'Santorie of Centaurium, sommige noemen het aardgal'. Dat vanwege de bitterheid.

Duizendguldenkruid is een klein plantje van veertig cm. hoog. Het is een eenjarige, soms tweejarige met rozetvormige bladeren die duidelijke nerven bezitten. De licht rode bloemen staan op de toppen van de vele zijtakjes zodat ze in een scherm lijken te bloeien. Komt voor in de hei op duinen. De grote is een vorm van *Centaurea* of *Rhaponticum*.

Naam.

(1) Dodonaeus; 'De Nederlanders noemen dit kruid eigenlijk santorie of kleine santorie, de Hoogduitsers Tausentgulden kraut, in het Latijn is het bekend met de naam *Centaurium parvum* en *Centaurium minus* en insgelijks noemen de Grieken dat ook *Centaurion micron* en *Limnesion* en soms ook *Limnaeon* omdat het veel omtrent de poelachtige gewesten groeit om welke oorzaak Plinius dat ook *Libadion* zegt te heten indien zijn boeken op die plaats niet bedorven zijn en hij voegt er noch bij dat het vanwege de grote bitterheid die men in de bladeren van dit kruid proeft ook *Fel terrae* genoemd plag te wezen als of men eerdgalle zei. Dit kruid is hier te lande bij sommige zeer goed bekend met de naam eerdtgalle naar zijn bittere en galachtige smaak, bij sommige apothekers *Fel terrae*, in Hoogduitsland Klein Tausentgulden kraut, Erdtgall en Fiberkraut, hier te lande ook soms kleyn centoire, maar meest kleyne santoire. Sommige Italianen noemen het *cascia febre* omdat ze de koortsen geneest welke naam met de Latijnse *Febrifuga* en de Hoogduitse Fiberkraut zeer goed overeen komt'.

Centaurium. Door de monniken werd het erop gehouden dat deze plant gebruikt werd door de centaur Chiron om de wond in de voet van Patroklos mee te genezen en noemden dit kruid dan ook *Herba Centauri*. Daar is ook de Hollandse naam santorie of *sentaurie* van afgeleid. Vrij vertaald, naar het rekenstelsel, betekent centaurium, '100'. Duizendguldenkruid verkreeg zijn naam door zijn vele goede eigenschappen en werd vroeger dan ook met honderden ponden tegelijk ingezameld, dit voornamelijk op Ameland. Het kruid werd wel in de beurs gedaan om de eigenaar van voldoende geld te verzekeren. Het was vroeger voor alles goed en dus duizend gulden waard. In de index van de Gart staat het goed vermeld; 'tausent gulden'.

Plinius noemt het *fel terrae* wat zoveel als 'aardgal' betekent naar de bittere smaak. De gal uit de aarde zou in de plant getrokken zijn. Herbarijs; '*Centaurea*, dat is santorie. En ze is zeer bitter, daarom noemen de mensen het aardgal'. Dioscorides noemt het ook *febrifuga*: koorts verdrijvend. Het is de *koortsbloem*, Duits kent *Fieberkraut*, het Engelse *feverfew* betekent weinig koorts en Franse *herbe al la fièvre* is het koortskruid, *plante febrifuge* is de koorts verdrijvende plant.

Gebruik.

De eigenschappen van deze plant komen uit Dioscorides; '*Vulneribus prodest, nam recens tusa aut arida aut madefacta ea glutinat & conjungit. Carnes coalescunt si tusa simul decoquatur*'. Ook Dodonaeus weet dit; 'Zelfs indien men gekapt of gesneden vlees met deze wortel mengt en tezamen kookt zou men bevinden dat die stukken wederom aaneen zouden komen en bijeen blijven niet meer aparte stukken, maar een heel stuk zouden schijnen te wezen'. Dat komt ook voor in Herbarius in Dyetsche.

De bittere of kleine was toch wel goed bekend. Herbarius in Dyetsche en Herbarijs hebben ook 2 soorten. De Herbarijs noemt de grootste ook de beste. Dodonaeus vermeldt dan ook dat de grote in het oosten sterker werkte dan de hier gebruikte waardoor die wel minder bekend werd.

Sinonoma Bartholomei; '*Centaurea maior*; *fel terrae* en *Centaurea minor*; *febrifuga*. Dus de eerste is volgens hem de bittere en de kleinere is koorts verdrijvend.

Herbarius in Dyetsche; 'Santorie of *Centaurea*, sommige noemen het aardgal, is heet en droog in de derde

graad. Er zijn twee soorten van als de grotere en kleinere. (a) Santorie heelt, want doe je santorie in een kookpot waar vlees in is dat in stukken gekookt is dan laat santorie die stukken weer aaneen helen. Het geneest zeer als het vers op de wond gelegd wordt, ook als het gedroogd en gebroken wordt en er op gelegd wordt doet ze hetzelfde.

De wortel van de grote santorie die je met zoethout drinkt is goed tegen bloed spuwen. Tegen koorts is het goed om het kooksel van santorie te gebruiken, de grote of de kleine, met hertstongen, met rozijnen en zoethout, dat zuiver je door een doek en maak het zoet met suiker en daarvan drink je.

(3) Platearius zegt uit de kennis van Galenus dat de santorie een prima medicijn is om de verstoppingen van de lever (b) en de milt zonder letsel te verdrijven, daarom wordt het gekookt zoals nu gezegd is, dan verdrijft het de geelzucht die uit verstoppingen komt (c).

(4) Met wijn gekookt doodt het de stonden van de vrouwen en de vrucht die daar uit voort komt. Op geen enkele manier zal je het de vruchtbare geven want het doodt de vrucht. Zo'n kooksel met venkelzaad en peterseliezaad laat plassen. Ook wijn waar santorie in gekookt is en dan met suiker gemengd is goed tegen verstoppingen van de lever, (d) van de milt, van de nieren of van de blaas. Ook tegen aandrang tot waterlozing en dysurie. (dat is nu wat plassen en over een uur noch wat etc.) Santorie die met wijn en olie gekookt is en zo op de nieren of omtrent de schaamdelen en op de milt gelegd wordt is tegen hetzelfde goed.

Tegen verharde milt, maak een zalf van dit kruid, het sap of poeder, met olie en meng het met wat was. Tegen de harde lever, de milt en andere zaken zoals voor vermeld en vooral tegen geelzucht, maak je deze siroop: 'Neem van het sap van santorie een pond; van hertstongenwater een half pond; de wortels van venkel, peterselie, eppe en de vier koude zaden, van elk een half ons; kook het tot dat een derde deel verkookt is, dan doe je het door een doek en maak het zoet met suiker'. Deze siroop neem je als voorgaand vermeld is. Dan neem je pillen van rabarber en daarna steentijm om te versterken. Diezelfde drank is goed tegen onderbuikspijn. Dit sap dat met rozenwater gemengd is heldert de ogen op. Pandectus en Platearius'.

(a) De grote is *Rhaponticum* of *Centaureum scabiosa*. (b, d) Galstenen? (c) Ontsteking.

Ze komen dus niet veel met elkaar overeen. Allen tegen pijn van de milt en lever en menstruatieklachten.

Maerlant; *Centaurea*, is droog en heet, het bitterste kruid dat men weet. Deze noemt bijna de meesters alle bij de naam van aardgal. Men zal het koken met wijn en er suiker bij doen tegen de pijn vanwege de zeer grote bitterheid. Dan is het een medicijn mede tegen verstopping, (3) die men hoort dat het de lever en de milt versmoort.

Tegen hardheden die pijn doet milt en lever is het ook goed. Het is tegen de onderbuikspijn goed en hem die het ademen pijn doet, in wijn gekookt en men ontvangt die drank als men te bed gaat als waar hem het zweten is gekomen. Maar het is slecht te veel genomen want het maakt een slechte borst en beter is het in de herfst genuttigd, al is de winter koud dan in de hete zomers geweld.'

Herbarijs; '*Centaurea*, dat is santorie, en het is heet en droog in de 3^{de} graad en sommigen zeggen in de andere. En ze is zeer bitter, daarom noemen de mensen het aardgal. En er zijn 2 soorten van, de een noemt men de kleinere en de andere noemt men de meerdere of grotere en dat is de beste. En men zal ze verzamelen als ze beginnen te bloeien en hangen ze in de schaduw en laat het drogen. En 1 jaar kan men ze goed houden. En als men ze vindt beschreven in recepten, dan zal men de grote nemen. Deze heeft kracht het venijn te verderen en te trekken en te verteren de vochtvermenging. (3) En ze is goed voor de milt en de lever, gemalen en gemengd met suiker. En laat goed urine maken, gekookt in olie en in wijn en gepleisterd beneden de navel.

Tegen wormen in de maag of in de darmen zal men gepoederde santorie geven met honing. En om de ogen te verhelderen zal men drinken santorie met rozenwater gemengd. En het sap mengen met honing en daarmee de ogen besmeren.

Wilt u snel een wond helen, stamp de wortel en leg het op die wond. En de wortel heeft macht op vele manieren. Naar de smaak is ze scherp en zwaar. (4) En haar scherpste wat verzoetende laat de vrouw haar stonden hebben. En ze verdrijft het dode kind uit het lichaam en het net daar het in ligt. En met haar

zwaarheid heelt ze wonden en stremt het bloed. En uit zichzelf helpt ze diegene die hijgen en hoesten en versterkt de lendenen. En het sap doet al hetzelfde dat de wortel doet.

Dioscorides zegt; vlees in stukken gesneden en gekookt met grote santorie, het zal weer alle stukken aaneen helen. En de wortel van de kleine santorie wordt gebruikt en helpt het meest. En drank er van gemaakt en de zijden ermee bestreken verzacht onderbuikspijn dat van dikke vochtvermenging komt en laat ze scheiden. En helpt in jicht in de koten in klysma's gekookt en ook van buiten bestreken.

Het sap van santorie gemengd met drank verheldert donkere ogen. En gedaan in de vulva leegt het dode kind en laat menstruatie hebben. En is goed tegen de pijn van de zenuwen (spieren). En geneest verstopping van lever en hardheid van de milt.

En onder halve drachme gedronken met wijn verwarmt pijn en steken en wind in het lichaam dat van dikke vochtvermenging komt en geneest beten van schorpioenen. En vaak gedronken verdroogt vers bloed.

Galenus zegt en ook Avicenna (a) en Isaac verkondigt dat de kleine santorie goed is. En men gebruikt de bladeren en de bloemen om dat ze weinig purgeren. En ze zeggen dat ze purgeert hete rode gal en dikke gal en meest in de geslachtsdelen en in de darmen. En ze scheidt verstopte lever en geelzucht. En helpt de malariakoorts die om de dag komt die van dikke rode gal komen. En de pijn in de zijden en in het lichaam en in darmen en in lies ledigt ze, ja dat van dikke vochtvermenging komt. En men neemt het met andere medicijnen of met drank. En men kookt het ook alleen met wijn en dan is het goed tegen deze voor vermelde ziektes. En het verse sap zal men niet drinken. Maar gekookt voor diegene die medicijnen nemen of gebruiken, 3 drachmen in een teug die men drinkt. En 6 drachmen in een klysma gekookt. En dit is haar leiding om de vochtvermenging te leiden. En ook zal men het sap koken met honing en geven onder scrupel drachme. En in een klysma 4 drachmen, dit is haar leiding om de vochtvermenging te purgeren.

(a) Avicenna (980-1037) Perzische filosoof, prins der geneesheren, dichter en diplomaat, de voornaamste vertegenwoordiger van de Arabische geneeskunde, zijn bekendste werk 'Canon Medicinae'. 750 Ysaac; Hoenein ben Izhak (809-873) schreef 'De Plantis' en 'Liber Introductionis in Medicinam', beter bekend als 'Isagoge ad artem parvam Galeni'

Dodonaeus; 'De bladeren, bovenste steeltjes en bloemen van kleine santorie in water gekookt en te drinken gegeven openen de verstoppingen en hardigheden (3) van de lever en van de galblaas en ook van de milt en genezen de geelzucht en helpen diegene die met langdurige verdrietige koorts gekweld zijn en men prijst ze ook zeer om alle dunne, platte en ook ronde wormen van de buik om te brengen en uit te drijven.

Al is het zaak dat Dioscorides en na hem Galenus schrijven dat het water daar kleine santorie in gekookt is de gal en alle dikke onzuiverheden met de kamergang af kan jagen en bovendien dat het zeer nuttig gebruikt wordt in de klysma's die men plag te geven aan diegenen die met de Sciatica of heupjicht en flercijn gekweld zijn, nochtans zo hebben we die dit kruid zeer dikwijls met grote baat en gelukkig gebruikt hebben nooit kunnen bevinden of aanmerken dat het enige purgatie veroorzaakt of de buik enigszins week maken en tot kamergang verwekken kan en daarom geloven we veel eerder dat deze kleine santorie totaal geen kracht heeft om de buik te beroeren of week te maken.

Voorts zo kan de kleine santorie alle wonden en kwetsingen genezen en helen als men die als ze noch vers en groen zijn stoot en daarop legt, ze is ook geschikt om alle oude zeren en kwade weerspannige zweren en wonden te zuiveren en tot volkomen genezing en heling te brengen.

Het sap van dit kruid is zeer nuttig om bij de dingen te vermengen die men bereidt om de gebreken van de ogen te genezen en als men dat met honing vermengt en in de ogen druppelt zuivert het al hetgeen dat de duisterheid van het gezicht veroorzaakt en enige belemmering maakt.

Hetzelve sap van onder met een pessarium in de baarmoeder gezet kan de vrucht en ook de nageboorte laten voortkomen en uit het lichaam leiden en hetzelfde doet het ook met enige drank ingenomen.

Dit sap te drinken gegeven is eigenlijk geschikt om alle gebreken van de zenuwen te genezen, zo Dioscorides ons leert.

Hetzelfde sap, zo Galenus betuigt, is een bijster nuttig en krachtig ding om de verstoppingen van de lever

op te lossen en is een zeer goede bate om de verharde milt te vermurwen, van buiten daarop gelegd en insgelijks ook zo wanneer de zieke dat durft op te drinken.

Het middel en manier hoe men het sap van dit kruid uittrekken, verzamelen en bewaren zal blijkt genoeg uit het boek dat aan Papia geschreven is als die spreekt van de krachten van Centaurium wat sommige geloven dat het van Galenus gemaakt is, Dioscorides spreekt er ook wat van, doch met korte woorden. Voorts zo krijgt men het sap van dit kruid met twee middelen die ik hier beide zal gaan verhalen.

Uittrekking of extract van het sap van kleine santorie. De eerste manier is deze. Men plukt en men verzamelt het kruid als het met zaad geladen is en men stelt het daarmee de tijd van vijf dagen te weken en daarna kookt men dat zolang totdat er zoveel water verkookt is dat een groot deel van dit kruid droog ligt en met het water geenszins bedekt is en als het wat doorgeslagen is en de hitte van dit afkooksel wat vergaan is doet men dat door een linnen doek en men duwt dat wel stijf uit en het kruid wordt weg geworpen en hetgeen dat door de doek gegaan is wordt weer gekookt totdat het zo dik wordt als honing. Een andere manier om het sap uit te trekken. De ander manier is deze, men stoot of stampet dit kruid met zaad geladen dat noch groen en vers is en men duwt daar het sap uit in een ongelode aarden pot en dit sap in de zon gesteld moet met een stokje, houten spatel of spaan eenparig en dikwijls omgeroerd wezen totdat het door de hitte van de zon heel dik wordt. Dan men moet het 's nachts goed bedekken zodat het door de dauw die dan valt niet verhinderd wordt want die plag gewoonlijk te beletten dat het sap geenszins dik en stijf en kan worden zo het betaamt.

De bladeren en de bloemen en het sap van kleine santorie zijn zeer gebruikelijk in de medicijnen, maar de wortels zijn onnut en worden nergens toe gebruikt. Men gebruikt het gedistilleerd water van deze veel, maar het sap veel meer.

Sommige gebruiken dit kruid in plaats van de Hermodactylen of Colchicum.

Dit kruid geneest door zijn grote bitterheid de koortsen die uit vochtige koude slijmachtige oorzaken komen net zo goed als Gratiola en vooral de driedaagse malariakoorts.

De oude schrijvers betuigen (daar Dodonaeus nochtans tegen strijdt) dat de kleine santorie zeer goed is voor diegene die jicht hebben als ze daarmee gepurgeerd worden zolang tot dat de kamergang bloedachtig wordt want die, als Dioscorides schrijft, gekookt en gegeten jaagt door kamergang de galachtige en ook de grove taaie vochtigheden af. Hetzelfde doet het sap met wat zout en azijn genomen, zegt Plinius.

De sproeten van de huid en andere plekken zullen vergaan als men die soms wast met het water daar dit kruid in gekookt is of in het gedistilleerd water er van.

Kleine santorie gekookt en gedronken doodt de wormen en jaagt die met de kamergang af. Om de wormen te verdrijven strijkt men de navel het sap van dit kruid.

Dit kruid gedroogd en verpoedert is goed gemengd met de zalven, pleisters, poeders en diergelijke andere medicijnen die in de lopende en diepe gaten vlees laten groeien en de hardheden vermurwen. Hetzelfde in water gekookt tot op het derde deel geneest de geelzucht als men daarvan drinkt zoveel als men kan.

Het sap met wol van onder ingezet verwekt bij de vrouwen hun maandstonden en jaagt de dode vruchten af.

Hetzelfde kruid gedroogd wordt gemengd met dingen die katarre gebreken genezen waaronder die medicijnen de beste zijn die sterk verdrogen en met enige tezamen trekking geen scherpte hebben.

Het kruid van kleine santorie tot poeder gestoten wordt met wijn ingegeven tegen de beten van adderslangen en hetzelfde met oude wijn gedronken is daartegen uitermate goed. Ja als iemand enig vergif in het lijf heeft genomen dat hij het sap van dit kruid drinkt met azijn gemengd en het zal terstond het venijn laten scheiden. Insgelijks mag hij een vierendeel lood van de wortel in drie kroezen wijn drinken betuigt Apuleius, nochtans zegt Dioscorides dat de wortel nergens toe dient. Het is goed voor de geplette spieren, goed gemengd met een kruim brood en wat zout en honing of olie van olijven.

Mesue geeft zijn gele kleine santorie alle krachten die van Dioscorides aan de kleine santorie met bruinrode bloemen toegeschreven worden. Het verwarmt, zegt hij, en verdroogt tot in de tweeden graad of, als Rufus zegt, in het eerste van de derde graad en is van een aardachtige stof en vanwege de verbranding zeer bitter en ook van een andere aardachtige die niet verbrand is en met een waterachtige gemengd waardoor dat wat tezamen trekt en van wat luchtige die zoet is en van een vurige die scherpachtig is zonder bijten.

De beste dokters van Italië geven de waterzuchtige mensen een vierendeel lood zwaar van het poeder van dit kruid om de andere dag met anijszaad en Carum zaad in wijn of enig ander nat te drinken.

Aangaande de bereiding of uittrekking van het sap van de kleine santorie zo is het te weten, zegt Lobel, dat de sappen die uit droge kruiden of wortels geperst worden bewaard worden nadat ze eerst gekookt zijn, maar die uit de vochtige schorsen of gestoten kruiden gemaakt worden die worden in de zon dik en stijf gemaakt zoals gezegd is. Alzo is te verstaan dat uit Thapsus, Mandragora en diergelijke kruiden ook uit de scherpe druiven het sap getrokken wordt. Nochtans uit Lycium, alsem, Hypocystis en diergelijke planten wordt het sap uitgetrokken en dik gemaakt op de manier die bij ons verhaald is. Dit hebben we hier willen vermanen omdat het in vele kruiden te pas kan komen.

In het kort, kleine santorie is goed tegen de verstopping van de lever en milt, geneest de maagpijn en pijn van de buik, doodt de wormen, verwekt de maandstonden, verzoet de pijn van de baarmoeder en jaagt de dode vrucht af en door haar tezamen trekking stelt ze het bloed, sluit en heelt de wonden, de oude zerigheden en fistels of lopende gaten.

Mesue betuigt dat kleine santorie in een kokende hutspot geworpen de stukken vlees wederom vast maakt en dat die met mede of azijn en honing en wat zout of met een honingachtig afkooksel van Ameos en Sal gemme de buik gauwer en gemakkelijker week maakt. Maar als er mastiek bij gedaan is dan zal ze de aderen niet openen'.

(7) 'De grotere heeft bladeren gelijk het notenloof der grootte en zijn groen gelijk de koolbladeren die men eet en aan de spits van de bladeren gekerfd. De lengte van de stengels is twee of drie armen lang en heeft ook een wortel die is twee armen lang en heeft in hem veel vochtigheid en heeft een scherpe reuk en is rood aan de kleur. De verf van het sap is gelijk als bloed'.

Vorm van *Centaurea scabiosa*.

Bladen zijn wat ruig en verdeeld, deelblaadjes zijn lancetvormig.

Zowel in bloei als in uitgebloeide toestand trekken de in het zonlicht blinkende en zilverkleurige bloembodems de aandacht. Het meest vallen ze op als ze uitgebloeid zijn. Het zilverkleurige schoteltje wordt omgeven door een stralenkrans en is zowat zo hard als marmer in juli/augustus en is soms wat geurend. De grootbloemige centaurie is een meerjarige van een ruime meter hoog.

Naam

Dodonaeus bij *Centaurea scabiosa*; 'Centaurium of santorie is tweevormig bij Dioscorides, groot en klein die niet alleen van grootte, maar ook van gedaante zeer veel van elkaar verschillen'.

De grote moet dan een soort van *Centaurea* zijn, die naam is hen dan ook om een bepaalde reden gegeven net zo als de kleine.

Dodonaeus; 'Centaurium heeft zijn naam Centaurion in het Grieks en daarnaar in het Latijn ook Centaurium of *Centaurea* gekregen van de Centaur Chyron die dat eerst gevonden, onderzocht en zijn krachten te kennen gegeven of ontdekt heeft.

Dit eerste geslacht van Centaurion wordt in het Grieks Kentarion to mega, dat is grote santorie genoemd, Theophrastus noemt het ook Centaurida of Centauris. De grote soort is dan groot duizendguldenkruid, Frans centauree officinale, grande centauree, Duits Skabiosen Flockenblume, Grosses Tausendguldenkraut, Engels large centaury. De Italianen noemen het *centaurea maggiore*, de Engelse great centorye'.

In het Engels heet het nog steeds greater centaury.

Gebruik

Dodonaeus; 'Naar het uitwijzen van de verschillende aard van de wortels van dit kruid zo bevindt men dat ze geschikt zijn om de gespannen, gescheurde, gebroken, verwrongen, gekrompen en zo wel uitwendige als inwendige leden te genezen en de benauwdheid of zwaarheid van de adem te helpen en de verouderde

hoest te verbeteren, als dezelfde Galenus betuigt.

Hetzelfde en noch meer schrijft Dioscorides van dit voorschreven kruid en zegt aldus: 'de grote santorie (wel verstaande zijn wortel) is de gebroken, gespannen, vertrokken en gekrompen leden nuttig, geneest de pleuris of pijn van de zijden, verlicht het herhalen van de adem en geneest de benauwdheid en de oude hoest en wordt ook zeer nuttig te drinken gegeven diegenen die bloed spuwen, te weten met wijn wanneer er geen koorts bij is en met water indien de zieke koortsig is de zwaarte van twee drachme tegelijk te drinken geven. Men prijst ze ook zeer tegen alle rammelingen en krampen van de buik en van de darmen en insgelijks ook tegen de weeën of smarten van de baarmoeder.

Die wortel als een collyrium of zalfje in de baarmoeder gestoken verwekt de maandstonden en laat de vrucht rijzen en gemakkelijk voortkomen wat ze ook doet met wijn gedronken.

Men prijst ze ook zeer om de wonden te genezen als men ze als ze noch vers zijn stoot of droog eerst te week stelt en klein stampet en daarop legt, want ze is geschikt om alle kwetsuren bijeen te halen en toe te sluiten of helen. Zelfs indien men gekapt of gesneden vlees met deze wortel mengt en tezamen kookt zou men bevinden dat die stukken wederom aaneen zouden komen en bijeen blijven niet meer aparte stukken, maar een heel stuk zouden schijnen te wezen.

De bladeren van grote santorie in wijn gekookt en ingegeven genezen volkomen de miltzucht wat we zelf bevonden hebben, zegt Lobel.

De wortel van de grote santorie, zegt Apuleius, in wijn gekookt en gedronken is uitermate goed tegen de pijn van de lever.

Nu worden de wortels van beide de grote soorten van santorie zonder onderscheid gebruikt tegen het bloespouwen en grote korthed op de borst.

Diegene die de Arabieren navolgen zijn zeer bedrogen die zeggen dat deze wortel gebruikt wordt om de baarmoeder te zuiveren en rein te maken want ze verwarren de krachten van de grote en kleine santorie onder elkaar die nochtans zeer verschillend, ja bijna tegen elkaar strijden'.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl/> en : <http://www.volkoomen.nl/>